

DŽELILA BABOVIĆ

RECEPCIJA *HILJADU I JEDNE NOĆI* U BOSNI I HERCEGOVINI

Uvod

Prvi prijevodi priča *Hiljadu i jedne noći* u Bosni i Hercegovini javljaju se tek u XX stoljeću,¹ što je relativno kasno u odnosu na finalno zaokruživanje djela kao cjeline i prijevode *Hiljadu i jedne noći* na druge evropske jezike, koji su se pojavili već u XVIII stoljeću. Tek od polovine XX stoljeća uočava se otvoreniji i dinamičniji odnos djelo – čitalac, te možemo govoriti o zakasnjeloj recepciji *Hiljadu i jedne noći* u Bosni i Hercegovini koja u tom periodu još uvijek nije obuhvatala ukupan proces recepcije djela. Nažalost, izostajali su neki od najznačajnijih segmenata recepcije, a to su manifestacija književno-kritičke misli i stvaralačka recepcija, koje će se ozbiljnije razviti nakon objavljivanja prvog prijevoda integralnog teksta *Hiljadu i jedne noći* s arapskog na bosanski jezik.²

Književno-estetska konkretizacija Hiljadu i jedne noći u Bosni i Hercegovini

Konkretizacija *Hiljadu i jedne noći* podrazumijeva njezino razumijevanje, klasifikaciju i dodatno definiranje djela u čitačevoj svijesti. Za razliku od čitaoca iz arapske sredine koji ostvaruje neposredni kontakt s djelom, čitalac *Hiljadu i jedne noći* u stranoj jezičkoj sredini, kakva je Bosna i Hercegovina, nije u mogućnosti da konkretizira djelo bez posredništva prevodioca. Prevodilac je taj koji u stranoj sredini prvi vrši konkretizaciju djela iz strane književnosti i svaka buduća konkretizacija djela uvjetovana je njegovom interpretacijom i

1 Prvi objavljeni prijevod obuhvatao je 206 noći: Fehim Spaho, *Hiljadu i jedna noć*, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1925.

2 *Hiljadu i jedna noć*, preveo Esad Duraković, I-IV knj., Ljiljan, Sarajevo, 1999.

ocjenjivačkim sudom. I sam prijevod je umjetničko djelo, istina nesamostalno, koje postaje dio nacionalne književnosti, s tim da kao njegova osnovna karakteristika ostaje veza s originalom.³

Veliki značaj za početnu recepciju *Hiljadu i jedne noći* u Bosni i Hercegovini imao je intenzivni prevodilački rad orijentaliste Besima Korkuta, čiji su brojni prijevodi izbora priča iz *Hiljadu i jedne noći* objavljivani u nekoliko izdanja. Detaljan prikaz Korkutovog pregalaštva dao je Esad Duraković, ocijenivši njegov prijevod *Hiljadu i jedne noći* kao "najbolji prijevod na naš jezik, računajući čak i posredne prijevode sa evropskih jezika".⁴ Korkut je za svoje izbore iz *Hiljadu i jedne noći* pretežno odabirao priče bajkovitog sadržaja ili priče protkane islamskim vjerovanjem i tradicijom. Upravo njegovi prijevodi uvršteni su u školsku lektiru za osnovno i srednje obrazovanje, te je ovo djelo svrstano u korpus kanoniziranih djela svjetske književnosti u BiH.

Najznačajniji prijevod *Hiljadu i jedne noći* u Bosni i Hercegovini neosporno je prijevod cjelovitog teksta *Hiljadu i jedne noći* s arapskog na bosanski jezik Esada Durakovića. Ovaj prijevod konačno je otvorio vrata recepciji *Hiljadu i jedne noći* u bosanskohercegovačkoj sredini, kakva dolikuje djelu književne vrijednosti već potvrđene u svjetskim kulturnim krugovima, i ocijenjen je kao "kapitalna izdavačka, prevodilačka, književnička i kulturna činjenica savremene Bosne"⁵. Ono što, između ostalog, izdvaja Durakovićev prijevod *Hiljadu i jedne noći* od svih prethodnih u BiH jeste prijevod i prepjev preko osam hiljada stihova, čime je prevodilac stihove iz *Hiljadu i jedne noći* učinio estetski relevantnim, što do tada nisu bili. Prevodioci su uglavnom zazirali od prevođenja i upjevavanja stihova, bilo zbog toga što su ih smatrali suvišnim i nepotrebnim, prilazeći *Hiljadu i jednoj noći* isključivo kao proznom tekstu, ili se, pak, nisu usuđivali upuštati u prevođenje arapske poezije, što je, uistinu, uzimajući u obzir filotehničko savršenstvo klasične arapske poezije, izuzetno zahtjevan posao. Tako npr. u prijevodima Besima Korkuta stihovi nisu rimovani niti su u distisima ili strofama; i u svim ostalim prijevodima *Hiljadu i jedne noći* nailazimo na veliku dozu nesigurnosti i neujednačenosti prevodilaca kada je u pitanju prevođenje poezije.

Bosanskohercegovačka književna tradicija i recepcija Hiljadu i jedne noći

Hiljadu i jedna noć već s prvim prijevodima ušla je u kulturnu tradiciju Bosne i Hercegovine, opstajući kroz vrijeme i vrednujući se mnogo puta, una-

3 Vidjeti: Jirži Levi, *Umjetnost prevođenja*, Sarajevo, 1982.

4 Esad Duraković, "Univerzum *Hiljadu i jedne noći* – priča kao vrhovni princip univerzuma", u: *Hiljadu i jedna noć*, preveo Esad Duraković, knjiga I, Sarajevo, 1999, str. 34.

5 "Šta bi Zapad bez Alibabe i Aladina", intervju sa Esadom Durakovićem, razgovarao Nerzuk Čurak, Nezavisni magazin DANI, broj 113, Sarajevo, 30. juli/srpanj, 1999.

toč tome što se njezin izgled neprestano mijenjao, zavisno od promjene jezičke norme, novih književnih pogleda, uspostavljanja novih društvenih odnosa i drugačije hijerarhije vrijednosti ili, pak, promjene estetskih normi.

Većina prevodilaca je priče iz *Hiljadu i jedne noći* prilagođavala mlađim čitaocima, izbjegavajući sve one dijelove koji su po njihovom mišljenju bili sporni, poput stihova koji su mogli opterećivati prozni tekst ili erotiziranih scena koje, opet, na svoj način specifično boje priče *Hiljadu i jedne noći*. Kao posljedica takvog odnosa, sve do pojave prijevoda Esada Durakovića, *Hiljadu i jedna noć* u Bosni i Hercegovini doživljavana je prvenstveno kao dječija lektira, a prevodioci su kroz svoje interpretacije ovog djela svjesno formirali grupu eksplicitnih čitalaca, koju pretežno sačinjavaju djeca. Nažalost, to je išlo na veliku štetu samog djela, kojem je u ovom slučaju bila uskraćena ozbiljna i potpuna recepcija, tako da je uglavnom izostajala i manifestacija ozbiljne književno-kritičke svijesti ili je, pak, bila nedovoljna za djelo takve književne vrijednosti kakva je *Hiljadu i jedna noć*. Naučne radove u vezi s *Hiljadu i jednom noći* objavljivali su sami prevodioci ili orijentalisti, i to kao predgovor nekom od objavljenih prijevoda ili, rjeđe, u naučnim časopisima.

Interesantna rasprava vodila se šezdesetih godina prošlog stoljeća između dvojice orijentalista, Besima Korkuta i Fehima Bajraktarevića, na stranicima *POF*-a.⁶ Naime, Korkut je u svom radu "Da li se Zadrani spominju u *Hiljadu i jednoj noći*" osporio ranije objavljene Bajraktarevićeve tvrdnje da se u jednoj od priča *Hiljadu i jedne noći* spominju Zadar i Zadrani.⁷ Korkutov rad izazvao je Bajraktarevićevu reakciju pa on objavljuje "Odgovor na napis 'Da li se Zadrani spominju u *Hiljadu i jednoj noći*'", braneći svoje stavove, nažalost, uz vrlo malo naučnih argumenata, tako da je najveći dio njegovog rada bio atak na ličnost i djelo Besima Korkuta.

Ozbiljan književno-kritički pristup temama i motivima *Hiljadu i jedne noći* primijenila je Nevena Krstić u radu "Zajednički motivi u 'Hiljadu i jednoj noći' i u Vukovoj zbirci narodnih pripovedaka i pesama". Analitičko-komparativnom metodom autorica prepoznaje i analizira pedeset i sedam zajedničkih motiva jugoslavenske narodne književne tradicije, predstavljene zbirkama Vuka Karadžića i pričama u *Hiljadu i jednoj noći*, od kojih mnogi pripadaju općem fondu motiva narodne književnosti. Neki od motiva češće se javljaju u *Hiljadu i jednoj noći*, neki u jugoslavenskoj narodnoj književnosti i obratno, a ima i gotovo identičnih motiva, za koje Krstić smatra da imaju najvjerojatnije

6 Besim Korkut, "Da li se Zadrani spominju u 'Hiljadu i jednoj noći'", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, VIII-IX/1958-9, Sarajevo, 1960, str. 203-206; Fehim Bajraktarević, "Odgovor na napis 'Da li se Zadrani spominju u 'Hiljadu i jednoj noći'' i Besim Korkut "Zadrani se zaista ne spominju u 'Hiljadu i jednoj noći'", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, X-XI/1960-61, str. 273-277.

7 Fehim Bajraktarević, "Dubrovčani i Zadrani u 'Hiljadu i jednoj noći'", *Istoriski časopis*, knjiga V, Beograd, 1955, str. 155-165.

indoperzijsko porijeklo ili su nastali pod nekim drugim posrednim ili neposrednim utjecajima.⁸

Jedan od nezaobilaznih motiva u *Hiljadu i jednoj noći* jeste motiv puta i putovanja. Metaforom putovanja, koje se u velikom broju priča predstavlja kao nešto neodvojivo od ljudi, Sulejman Grozdanić predstavio je *Hiljadu i jednu noć* kao jedno veliko "planetarno i prostorno putovanje", kako po svojoj sudbini tako i po svom bogatom i raznovrsnom sadržaju. "Odjek priča iz *Hiljadu i jedne noći* u svekolikoj svjetskoj umjetnosti je gotovo bez premca u odnosu na druga književna djela. To se posebno odnosi na Šeherzadu, Ali babu, Sindbada Moreplovcu, Aladina... Teme priča su korištene u muzici, baletu, pozorištu, slikarstvu, vajarstvu, poeziji, pripovijetkama..."⁹ Grozdanić je pisao i o putovanju *Hiljadu i jedne noći* kroz savremenu arapsku književnost i utjecaju ovog djela na misaone drame arapskog književnika Tawfīqa al-Hakīma.¹⁰ O umjetničkoj vezi ovog arapskog književnika sa *Hiljadu i jednom noći* pisala je i Emina Memija u radu "O *Hiljadu i jednoj noći*", koji se sastoji iz dva dijela, od kojih je prvi baziran na okvirnoj priči i motivu *Hiljadu i jedne noći*, dok se u drugom dijelu autorica bavi dijalogom savremene arapske književnosti s ovim djelom, tačnije stvaralačkom recepcijom *Hiljadu i jedne noći* Tawfīqa al-Hakīma, odnosno njegovom dramom *Šeherzada* (1955), čija je fabula uzeta iz *Hiljadu i jedne noći*.¹¹

Svi navedeni radovi kretali su se u smjeru kvalitativne promjene horizonta očekivanja čitalaca *Hiljadu i jedne noći* u Bosni i Hercegovini i stvaranja nove publike. Iako još uvijek nisu bili obuhvaćeni svi elementi u procesu recepcije djela, u odnosu na prethodni period i marginalizirani položaj *Hiljadu i jedne noći* u Bosni i Hercegovini, učinjeni su znatni pomaci ka potpunijoj recepciji ovog djela.

Nova recepcija Hiljadu i jedne noći u Bosni i Hercegovini

Hiljadu i jedna noć na bosanskom jeziku pojavljuje se kao faktor promjena u prijelomnim razdobljima književnog procesa u Bosni i Hercegovini, u vrijeme konstituiranja prve faze razvoja književnog jezika i u sudbonosno doba za bosansku državu i bošnjački narod. Esad Duraković u uvodu svog prijevoda *Hiljadu i jedne noći* kaže: "Prevodiočev veliki cilj, izdignut na razinu ideala, jest da svojim prijevodom *Hiljadu i jedne noći*, budući svjestan monumental-

8 Nevena Krstić, "Zajednički motivi u 'Hiljadu i jednoj noći' i u Vukovoj zbirci narodnih pri-povedaka i pesama", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XVIII-XIX/1968-69, Sarajevo, 1973, str. 121-204.

9 Sulejman Grozdanić, "Neuhvatljivi put bajke", *Odjek*, broj 9, 1-15 maj, 1989, str. 7.

10 Sulejman Grozdanić, "Misaone drame Tawfīqa al-Hakīma" u: *Na horizontima arapske knji-ževnosti*, Sarajevo, 1975, str. 109-142.

11 Emina Memija, "O *Hiljadu i jednoj noći*", *Putevi*, broj 3, maj-juni, 1964, str. 245-252.

nosti djela i zbog toga njegovog utjecaja na jezik, ponudi doprinos ponovnom pronalaženju potisnutih i dugo zatamnjenih vrijednosti bosanskog jezika.”¹²

Prijevod Esada Durakovića *Hiljadu i jedne noći* potpuno je izmijenio horizont očekivanja bosanskohercegovačke publike koja je do tada *Hiljadu i jednu noć* doživljavala prvenstveno kao dječiju lektiru, te je utjecao na artikuliranu književno-kritičku svijest izabranih autoriteta koji uspostavljaju književne norme i standarde, i kroz pisanu formu ostavljaju tragove o svojim stavovima, uvjerenjima i kritičkim reakcijama. Zahvaljujući književnoj kritici koja je ”čutljivoj većini” pružila gotove vrijednosne šablone i kodificirala hijerarhiju vrijednosti objavljujući nalaze svoga vrednovanja, *Hiljadu i jedna noć* postaje predmetom žive recepcije u Bosni i Hercegovini i stupa u ”promjenljivi iskustveni vidokrug kontinuiteta u kojem se vrši stalno transponovanje jednostavnog primanja u kritičko razumijevanje, pasivne recepcije u aktivnu.”¹³

Prije nego je objavljen prijevod *Hiljadu i jedne noći* na bosanskom jeziku, Esad Duraković je svojim naučnim radovima i esejima o nastanku, razvitku, glavnim književnim obilježjima i historijom prevođenja *Hiljadu i jedne noći* otvorio vrata novoj recepciji ovog djela u bosanskohercegovačkoj kulturnoj sredini. ”Univerzum *Hiljadu i jedne noći*” je njegov rad objavljen 1995. godine u *POF*-u,¹⁴ a u *Odjeku*, reviji za umjetnost, nauku i društvena pitanja, te iste godine Duraković objavljuje dio iz svog predgovora prijevodu *Hiljadu i jedne noći* i ”Anegdota o Abu Nuvasu i Harunu ar-Rašidu”.¹⁵ I njegov esej ”Rođenje Šeherezade u bosanskome jeziku” posvećen je prijevodima *Hiljadu i jedne noći* na evropske jezike i specifičnim okolnostima u kojima je nastajao prijevod *Hiljadu i jedne noći* na bosanskom jeziku. Uz ovaj esej objavljena je i ”Priča o Harunu ar-Rešidu i Arapkinji”.¹⁶

Nakon objavljivanja Durakovićevog prijevoda *Hiljadu i jedne noći* intenzivira se manifestacija književno-kritičke misli u bosanskohercegovačkim časopisima za književnu teoriju, kritiku i historiju i objavljuje se veliki broj radova i eseja priznatih književnika i književnih kritičara, koji svekoliko umjetničko bogatstvo *Hiljadu i jedne noći* promatraju i analiziraju iz različitih uglova. Također se objavljuje i prijevod jednog od najznačajnijih djela kada je u pitanju recepcija *Hiljadu i jedne noći* u zapadnoj kulturi i književnosti, *Hiljadu i jedna noć na Zapadu* Roberta Irwina.¹⁷ Prevodilac ovog djela na

12 Esad Duraković, ”Univerzum *Hiljadu i jedne noći* – priča kao vrhovni princip univerzuma”, u: *Hiljadu i jedna noć*, s arapskog preveo Esad Duraković, knjiga I, Sarajevo, 1999, str. 40.

13 Hans Robert Jaus, *Estetika recepcije*, prevela Drinka Gojković, Beograd, 1978, str. 57.

14 Esad Duraković, ”Univerzum *Hiljadu i jedne noći*”, *POF*, 42-43/1992-93, Sarajevo, 1995, str. 33-68.

15 Esad Duraković, ”Univerzum *Hiljadu i jedne noći*”; ”Anegdota o Abu Nuvasu i Harunu ar-Rašidu”, *Odjek*, broj 2, ratno izdanje, proljeće, 1995, str. 12-15.

16 Esad Duraković, ”Rođenje Šeherezade u bosanskome jeziku” i ”Priča o Harunu ar-Rašidu i Arapkinji”, preveo s arapskog Esad Duraković, *Život*, 1-2, Sarajevo, 1995, str. 101-112.

17 Robert Irwin, *Hiljadu i jedna noć na Zapadu*, preveo Enes Karić, Sarajevo, 1999.

bosanski jezik, Enes Karić, posebno je izdvojio i samostalno objavio prijevod Irwinovog eseja "O formalnim čitanjima *Hiljadu i jedne noći*" koji je posvećen temama i motivima *Hiljadu i jedne noći* i njihovom uklapanju u tipove priča i indekse motiva evropskih folklorista i istraživača.¹⁸

Pokretački motiv svake priče u *Hiljadu i jednoj noći* jeste naracija, tako da je sama *Hiljadu i jednu noć* oličenje principa narativne žudnje. Peter Brooks smatra da narativni tekstovi poput *Hiljadu i jedne noći*, govoreći o žudnji istovremeno pobuđuju žudnju i koriste se njome kao pokretačkom silom značenja, jer je žudnja zapravo želja za krajem, za ispunjenjem koje mora biti odloženo da bismo ga shvatili u vezi sa porijeklom i sa žudnjom po sebi.¹⁹ Princip arabeskog strukturiranja, od kojeg je sazdana *Hiljadu i jedna noć*, omogućava da se ovo djelo čita s uživanjem u svakom trenutku, usmjeravajući čitaoca na to da mu krajnji cilj bude osjećanje zadovoljstva, a ne stizanje do kraja. "Štaviše, navikavajući se na to kružno, koncentrično rasprostiranje priča, čitačevom sviješću postepeno ovladava strukturni princip djela i on povremeno, zatim sve češće, zaboravlja Šeherezadinu sudbinu – zbog nepreglednog niza drugih sudbina. Time se početna žudnja transformira u radost, jer je čitalac shvatio, u poodmakloj fazi čitanja, da može bilo kada obustaviti čitanje sa osjećanjem zadovoljstva i zaokruženosti."²⁰

Marina Katnić-Bakaršić u svom kratkom eseju "Narativne čarolije *Hiljadu i jedne noći*" ukazuje na složeni odnos čitaoca i pisca, pripovjedača i slušaoca, koji je izuzetno značajan za recepciju djela, jer kao što postoji potreba pripovjedača za slušaocem, postoji i potreba slušaoca za pripovjedačem, traganje za Idealnim Čitaocem i Idealnim Autorom Pripovjedačem, a sve se to izvorno iščitava u *Hiljadu i jednoj noći* i transponira u raznim varijantama danas. Analizirajući razrješenje *Hiljadu i jedne noći*, u kojem je Šeherezadi zahvaljujući pričanju poklonjen život, a caru Šahrijaru vjera u ljude i ljubav, uočava se kolika je moć Priče i Pripovijedanja i kako je kroz cijelu *Hiljadu i jednu noć* razvijena metafora o snazi naracije i književnosti uopće. Odnos između Šeherezade i Šahrijara okosnica je te metafore o potpunoj uzajamnoj povezanosti pripovjedača (autora) i slušaoca (čitaoca). Na kraju ovoga rada, Katnić-Bakaršić ističe značaj i vrijednost Durakovićevog prijevoda *Hiljadu i jedne noći* i navodi četiri verzije stihova iz "Priče o Harunu ar-Rešidu", u kojima pjesnik četiri puta mijenja rimu stihova, čuvajući im smisao, a da pritom svaka od te četiri verzije stihova ostavlja bez daha svojom poetičnošću i formom, "što je bilo moguće ostvariti samo u sretnom susretu originala

18 Robert Irwin, "Formalna čitanja *Hiljadu i jedne noći*", *Odjek*, broj 1-2, proljeće-ljeto, 1999, str. 94-105.

19 Peter Brooks, "Narativna žudnja u *Hiljadu i jednoj noći*", s engleskog prevela Marina Katnić-Bakaršić, *Odjek*, broj 1-2, proljeće-ljeto, 1999, str. 94-113.

20 Esad Duraković i Marina Katnić-Bakaršić, "Poetika arabeske", *Izraz*, broj 27-28, januar-juni, 2005, str. 178.

i istinski nadahnutog prevodioca”.²¹ Na ove konstatacije Marine Katnić-Bakaršić nadovezuje se i mišljenje Dževada Karahasana: ”A taj prijevod se tako dobro čita da se ponekad ima dojam kako je knjiga mišljena i osjećana u našem jeziku, naprimjer onda kad u jednoj slici ili u neočekivanom srazu dviju riječi, u arhaičnoj formulaciji ili u ritmu rečenice, ispliva zatomljeno sjećanje jezika, isplivaju duhovne slike ili smislovi koje smo već zaboravili ili potisnuli duboko u sebi ili u vremenu.”²²

Nemoguće je govoriti o prevođenju i prevodiocima *Hiljadu i jedne noći* a ne spomenuti esej o prevodiocima *Hiljadu i jedne noći* Jorgea Luisa Borgesa, koji ovaj čudesni zbornik između ostalog vidi kao mjesto samoidentificiranja prevodilaca, a problem prevođenja kao tajanstvenu sjenu koja prati književnost. Kao Borgesov pravi književni prilog teoriji prevođenja Nirman Moranjak-Bamburać ističe ”sretno i kreativno iznevjeravanje” i ”hronotop susreta”. ”Izgleda da je upravo u krivotvorenje utisnut ‘duh originalnosti’, a time na prevodilačke izvedbe teksta pada sjenka vječnosti, izvedena direktno iz ideje pantekstualizma i intertekstualne prirode svakog stvaranja.”²³

U svjetlu postmodernističkih tumačenja književnosti, neki autori naročitu pažnju posvećivali su liku i ulozi Šeharzade u *Hiljadu i jednoj noći*. Jedan od njih je Ivo Svetina, koji prati proces Šeherzadinog razvitka, u kojem ona od sasvim obične žene postaje despot, vladar jezika i njegovih riječi, jer je to jedini način na koji se može oduprijeti sultanovom tjelesnom despotizmu. Odnosi smrti i života, duše i tijela, smrti i tame, odnosno vladara smrti i vladara tame, i smrti kao nadsvođaja svega živog na ovome svijetu, sveprisutni su, smatra Svetina u *Hiljadu i jednoj noći*.²⁴ U ovom kontekstu je i rad Marc Soriona ”Šta još kaže Šaherzada”, u kojem Sorion Šeherzadin glas osjeća kao glas žene koja priča o izvnutom svijetu što ga podrazumijevaju sami muškarci, a u kojem ona prihvaća profil žene pretpostavljen od samog Šahrijara, istovremeno rehabilitirajući ženu koja se očituje svojim držanjem i nema nikakve potrebe za onim što pretpostavlja Šahrijarov model žene. Sorion dodaje da *Hiljadu i jedna noć* nije samo zbirka pripovjedaka, već je to ujedno i zbirka poslovice koje se u podjednako mjeri odnose na odlike ljudskih bića i na njihov odnos prema Bogu i sudbini. Poslovice koje posvjedočuju da je žena po naravi jedna razbludna životinja, Sorion smatra svojevrsnim temeljima ne samo *Hiljadu i jedne noći* već i arapskog društva koje to djelo očituje, *Kur’ana* koji je te

21 Marina Katnić-Bakaršić, ”Narativne čarolije *Hiljadu i jedne noći*”, *Izraz*, broj 7, proljeće, 2000, str. 105.

22 Dževad Karahasan, ”Prevodilačko bogaćenje jezika”, *Večernje novine*, 29. juni/lipanj, Sarajevo, 1999, str. 5.

23 Nirman Moranjak-Bamburać, ”Duh originala, krivotvorenje i djelotvornost okvira”, *Izraz*, broj 6, zima, 1999, str. 113.

24 Ivo Svetina, ”Šeherezada”, *Odjek*, broj 1-2, proljeće-ljeto, 1999, str. 106-109.

poslovice sakralizirao, i svih drugih društava koja se manje ili više prepoznaju unutar tih pripovijesti.²⁵

Značaj *Hiljadu i jedne noći* u Bosni i Hercegovini naročito je reaktualiziran u postmodernističkoj misli, koja je na neki način otkrila nove poticaje u tom djelu i nova pitanja koje je moguće sagledavati iz perspektive današnjice. S ovakvim usvajanjem djela iz prošlosti i iz strane književnosti došlo je do kontinuiranog povezivanja minule i savremene umjetnosti, strane i nacionalne književnosti, tradicionalnih vrijednosti i aktualnog preispitivanja književnosti, što je neminovno rezultiralo stvaralačkom recepcijom djela.

Stvaralačka recepcija Hiljadu i jedne noći

Da bi proces recepcije strane književnosti – kako u prošlosti tako i u sadašnjosti – bio potpun, neophodno je sagledati odnos između nacionalne književne tradicije i recipiranog stranog djela, tačnije aplikacije iskustva stečenog lektirom recipiranog djela strane književnosti u originalnom književnom procesu. Djelovanje jednog umjetnika ili jednog djela na stvaralaštvo drugih umjetnika jeste stvaralačka recepcija i zahvaljujući njoj ostvaruje se dijaloški odnos djela s nacionalnim književnim stvaralaštvom.²⁶

Stvaralačka recepcija *Hiljadu i jedne noći* u Bosni i Hercegovini naročito je izražena u savremenoj bošnjačkoj književnosti, a najsnažniju vezu s ovim djelom ostvario je književnik Dževad Karahasan. Cjelokupan prozni opus ovog autora protkan je obilježjima i specifičnostima orijentalnog književnog izražaja, počevši od naracije po principu arabeske, inače karakteristične za orijentalnu književnost, pa do tema, likova i radnje smještenih u orijentalno-islamsko okruženje. Kao kruna orijentalizacije Karahasanovog stvaralaštva nastaje njegovo djelo *Knjiga vrtova*, čime je, između ostalog, približio bosansku književnost svjetskim tokovima kada je u pitanju recepcija *Hiljadu i jedne noći*.²⁷

Središnja tema *Knjige vrtova* jeste vrt, koji je ujedno i središnja tema islamske književnosti i kulture, o čemu svjedoči niz djela arapsko-islamske književnosti, a među njima naročito *Hiljadu i jedna noć*. Analizirajući topos vrta u književnosti, Karahasan ističe *Hiljadu i jednu noć* u kojoj se vrt izdvaja kao dominantno i gotovo presudno kompozicijsko čvorište, ne samo po tome što nema priče u kojoj se vrt ne spominje i u kojoj barem neka zbivanja nisu smještena u vrt nego i po načinu na koji funkcioniра u sklopu priče i značaju

25 Marc Sorion, "Šta još kaže Šaherzada", s francuskog preveo Rešid Hafizović, *Odjek*, broj 2, proljeće, 1995, str. 14 i 15.

26 Vidjeti: Karl Robert Mandelkov, "Problemi istorije delovanja", u: *Teorija recepcije u nauci o književnosti*, priredila Dušanka Maricki, Beograd, 1978, str. 127.

27 Dževad Karahasan, *Knjiga vrtova*, Sarajevo, 2004, str. 8.

koji ima za konstrukciju sižea.²⁸ Već samom upotrebom množine imenice vrt u naslovu djela, Karahasan upućuje na mnoštvo, bogatstvo i beskrajnu raznolikost značenja koja riječ vrt okuplja u sebi. Neka od tih značenja su: vrt ili *harem* kao fizička ali i metafizička granica u prostoru; zatim *harem* kao mjesto u kojem nastaje život, s obzirom na to da u arapskoj tradiciji žene žive u *haremu* i tu donose svoju djecu na ovaj svijet; ali i *harem* kao prva stanica u odlasku s ovog svijeta, jer se tako naziva prostor na kojem se ukopavaju umrli. Svaki razgovor o vrtu Karahasan neraskidivo vezuje za *Hiljadu i jednu noć*, jer smatra da nema knjige u svjetskoj književnosti koja bi se tako iscrpno i iz tako mnogo perspektiva bavila vrtom, i koja uvjerljivije govori o neizbježnosti ljudske sreće ako se izbjegne zaborav. "Gotovo svaki junak u toj knjizi, bez obzira na socijalni status i životni put, dopijeva na kraju u svoj vrt i u njemu nalazi sreću."²⁹ Život i smrt su dvije glavne teme u pričama *Hiljadu i jedne noći*, a između njih je tema sreće, koje u ovim pričama ima na pretek. Na putu potrage za srećom junacima *Hiljadu i jedne noći* isprječava se Sudbina, "tako da se može sasvim legitimno tvrditi kako je *Hiljadu i jedna noć* štivo u kojem Sudbina pretvara sve u priču i sjećanje".³⁰

Tragajući u vrtovima *Hiljadu i jedne noći* za odrazima rajskih vrtova, Karahasan podsjeća da su *hurije*, rajске djevojke, nezaobilazan dio nagrade koja vjernike čeka na drugom svijetu, tako da su žene, kao ovozemaljski ekvivalent hurija, dio raja na Zemlji, odnosno, uz vrtove, najkonkretniji oblik prisutnosti *dženneta* na ovome svijetu. Esej "Žena kao vrt (Šeherezadina škola ljubavi)" posvećen je svim ženskim likovima u *Hiljadu i jednoj noći* predvođenim Šeherezadom. Promatrajući ženu i njezinu ulogu u društvu, islamskoj književnosti, kulturi i Kur'anu, Karahasan žene vidi kao "nositeljice tajne" koja prožima čitavo njihovo biće i izdvaja ih iz svijeta svedenog na društvo i njegove zakone, te ih vezuje s oblicima i sferama postojanja koje su ljudskom oku nedostupne. Šeherezada je, pripovijedajući, Šahrijaru pokazala kako se voli i uživa žena i time ga je, na razini smisla, dovela u vrt pokazavši mu da se žena i vrt kao smislovi preklapaju.³¹

Promatrajući *Hiljadu i jednu noć* iz ženske perspektive Karahasan upućuje na jedan oblik jedinstva koji uglavnom ostaje neprimijećen, a to je tematsko jedinstvo knjige, odnosno radnja koja okuplja i povezuje sve njezine elemente. "Zaboravlja se da cijela *Hiljadu i jedna noć* nastaje u polju napetosti između Šeherezade i Šahrijara i da je cijela knjiga samo proizvod njihovog odnosa koji se razvija od prijetnje smrću do ljubavi, od Šeherezadine spremnosti na žrtvu do Šahrijarovog saznanja i njegove spremnosti na ljubav."³²

28 Ibid., str. 8.

29 Ibid., str. 202.

30 Haris Silajdžić, "Beskrajno čudo 'Arapskih noći'", *Večernje novine*, 29. juni/lipanj, Sarajevo, 1999, str. 4.

31 Dž. Karahasan, op. cit., str. 79.

32 Ibid., str. 69.

Zaključak

Analiza historijske i estetske implikacije u odnosu *Hiljadu i jedne noći* i bosanskohercegovačke publike pokazuje da se razumijevanje prvih čitalaca *Hiljadu i jedne noći* bogatilo u jednom lancu recepcija, od generacije do generacije, što govori o historijskom značaju ovog djela i otkriva njegov estetski rang. *Hiljadu i jedna noć* je djelomično zbirka folklornih priča, a znatnim obimom je hotimična i promišljena književna kompozicija koja je crpila druge, starije književne kompozicije, i većina ovih priča zavrjeđuje da se čita kao proizvod visoke književne kulture, jer najbolje priče *Hiljadu i jedne noći* jesu znalački i umjetnički sastavljene i jesu visoko sofisticirana književnost.

Iako *Hiljadu i jedna noć* u Bosnu i Hercegovinu dolazi iz strane sredine, uzimajući u obzir cjelokupnu političku i kulturnu prošlost, svijest o toj prošlosti, materijalnu i duhovnu kulturu, kao i odgovarajuće ustanove, bosanskohercegovačkim čitaocima relativno su bliske i razumljive teme i motivi koje susreću u ovom djelu. Nažalost, Bosna i Hercegovina je dugo vremena bila sredina u kojoj se održavao nesklad političke sadašnjosti i kulturne prošlosti, pa je u epohi socijalizma istraživanje baštine na orijentalnim jezicima, vrlo dugo, iako institucionalizirano, tretirano kao nužda, kojoj je nepoželjno pružati značajniju podršku i društvenu promociju.³³ Osnivanjem Odsjeka za orijentalnu filologiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu i Orijentalnog instituta u Sarajevu 1950. godine, dolazi do institucionalnog utemeljenja orijentalne filologije i razvoja orijentalizma kao akademske discipline, što bitno utječe i na recepciju arapske književnosti u BiH. Osnivanje ovih institucija predstavljalo je značajan razvoj i napredak u izučavanju orijentalnih jezika i književnosti, pa samim tim i *Hiljadu i jedne noći*, koja je svrstana u kanonizirana djela svjetske književnosti, i kao takva je u bosanskohercegovačkoj književnoj tradiciji pronašla odgovarajuće mjesto.

LITERATURA:

- Bajraktarević, Fehim, "Dubrovčani i Zadrani u 'Hiljadu i jednoj noći'", *Istoriski časopis*, knjiga V, Beograd, 1955.
- Brooks, Peter, "Narativna žudnja u *Hiljadu i jednoj noći*", s engleskog prevela Marina Katnić-Bakaršić, *Odjek*, broj 1-2, proljeće-ljeto, 1999.
- Duraković, Esad, "Rođenje Šehzade u bosanskome jeziku", *Život*, 1-2, Sarajevo, 1995.
- Duraković, Esad, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005.

33 Vidjeti: Esad Duraković, "Razvoj književnohistorijske i književnokritičke misli u radovima bošnjačkih orijentalista" u: *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskoga kruga*, Sarajevo, 2005, str. 38-120.

- Duraković, Esad, "Univerzum *Hiljadu i jedne noći*", u: *Hiljadu i jedna noć*, I, prev. Esad Duraković, Ljiljan, Sarajevo, 1999.
- Grozdanić, Sulejman, "Neuhvatljivi put bajke", *Odjek*, broj 9, Sarajevo, 1989.
- Grozdanić, Sulejman, *Na horizontima arapske književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1975.
- Irwin, Robert, *Hiljadu i jedna noć na Zapadu*, prevodilac, autor uvoda, napomena, predgovora i pogovora Enes Karić, Ljiljan, Sarajevo, 1999.
- Jaus, Hans Robert, *Estetika recepcije – izbor studija*, prevela Drinka Gojković, predgovor Zoran Konstantinović, Nolit, Beograd, 1978.
- Karahasan, Dževad, *Knjiga vrtova*, Connectum, Sarajevo, 2004.
- Katnić-Bakaršić, Marina, "Narativne čarolije *Hiljadu i jedne noći*", *Izraz*, broj 7, proljeće, 2000.
- Krstić, Nevena, "Zajednički motivi u 'Hiljadu i jednoj noći' i u Vukovoj zbirci narodnih pripovedaka i pesama", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XVIII-XIX/1968-69, Sarajevo, 1973.
- Levi, Jirži, *Umjetnost prevođenja*, prevod i predgovor Bogdan Dabić, Svjetlost, Sarajevo, 1999.
- Memija, Emina, "O *Hiljadu i jednoj noći*", *Putevi*, broj 3, Banja Luka, 1964.
- Moranjak-Bamburać, Nirman, "Duh originala, krivotvorenje i djelotvornost okvira", *Izraz*, broj 6, zima, 1999.
- Sorion, Marc, "Šta još kaže Šaherezada", s francuskog preveo Rešid Hafizović, *Odjek*, broj 2, proljeće, 1995.
- Svetina, Ivo, "Šeherezada", *Odjek*, broj 1-2, proljeće-ljeto, 1999.
- Teorija recepcije u nauci o književnosti*, priredila Dušanka Maricki, Nolit, Beograd, 1978.